

לפנינו ישתנו בו הפירושים שעליו, כמו שהוא בשמעתין פרק לולב הגזול שאנו עוסקים בו היום, דאיתא שם בגמרא שיוליך ויביא הלולב ויעלה ויוריד אותו, ותני עלה בירושלמי שיעשה ג' נענונים על כל דבר ודבר, והביאו הרי"ף והרא"ש, ויש בזה כמה שיטות ופירושים לא ראי זה כראי זה, שיטת הרי"ף גיאות וסייעתו ושיטת הרי"ף, ובשיטת הרי"ף יש בו ג' פירושים; האחד פירוש הרא"ש והשני פירוש הרמב"ם והשלישי פירוש הרמב"ן. ובדבריהם חולקים הגאונים ר"א מפראג ומור"ם ומור"ש ז"ל, וגם דבריהן סתומים בכוננתם... ואם זה הוא בהלכה זו הקלה, קל וחומר בשיטות וסוגיות וענינים החמורים. ואילו לא נכתבה אלא נמסרה ההלכה עם פירושיה מחכם לחכם פה אל פה, לא היה בו מחלוקת ולא היינו צריכין לכלות ימינו במבוכה ופירוש ההלכה והיינו עוסקים באותן שעות בלימוד אחר...!

דף לח

'שירי מצוה מעכבין את הפורענות'. פירוש, אף על פי שאמרו (בראש השנה טז.) הביאו לפני שתי הלחם שיתברכו לכם פירות האילן – מכל מקום עיקר המצוה נעשית לקיום מצוותו, וממילא יתברכו הפירות. והוה שירי המצוה דוקא, ולא שעיקר המצוה תהיה לשם זה (שפת אמת).

[רבי אליעזר אומר: לאחר ששותה אדם כוס של הבדלה, מצוה להטיל מעט מים בכוס של הבדלה ושותה – כדי לחבב את המצות (- ששוטף שיירי טיפות היין שבכוס במים, ושותהו). ומה שישאר בכוס מן המים – מעבירו על גבי עינו. למה? משום שאמרו חכמים שירי מצות מעכבין את הפורענות' (פרקי דרבי אליעזר ב)].

רב אחא בר יעקב ממטי ליה ומייתי ליה, אמר: גירא...' אמר כן בשעת הנענועים כשברך על הלולב. ואף על פי ששיחה בין ברכה למעשה הרי זה הפסק, כיון שהתחיל בעשיית המצוה רשאי להסיח (עפ"י ריטב"א).

בענין עבודת ה' בדרך התגרות בשטן / ברשע – ע' בספר מכתב מאלהו ח"ב עמ' 132.

'אמרת נוטלו על שלחנו – למימרא דמפסיק, ורמינהי אם התחילו אין מפסיקין...' לא חילקו שכאן מפסיק מפני שהתחיל לאכול באיסור ואילו שם התחיל בזמן ההתר, קודם המנחה (ערש"י) – כי נוקטת הגמרא שאין חילוק בדבר, ש'אין מפסיקין' אמור בכל אופן, גם כשהתחיל בזמן האיסור. וכן משמע בסוגיא בשבת (ט: עפ"י תוס' שם ד"ה ואם).

וכן מבואר בפוסקים שאין חילוק בדבר מלבד במצוות דאורייתא (כדלקמן) שבהן יש חילוק בין התחיל בהתר או באיסור (תרנב, ב). וכן במצוות שזמנן מצומצם, יש מצריכים להפסיק כשהתחיל באיסור, כגון התחיל סעודה בזמן מנחה קטנה – עתוס' שבת ט: ד"ה בתספורת; רא"ש שם; חו"מ ה, ד; מג"א רלב סק"ט.

'הכא ביום טוב שני דרבנן עסקינן'. כלומר שאר ימי החג. ומכאן שחול המועד נקרא 'יום טוב' (ריטב"א; בהגר"א תקל). ע"ע במובא לעיל בראש הפרק.

'מי שהיה עבד או אשה או קטן מקריין אותו – עונה אחריהן מה שהן אומרים'. אף על פי שהקטן חייב לקרוא את ההלל מדרבנן כשאר מצוות שחייב בהן משום חינוך, והרי חיוב קריאת ההלל אינו אלא מדרבנן ואם כן מדוע אין הקטן מוציא את הגדול ידי חובתו? – מפני שאצל הקטן הוא 'תרי דרבנן' ואינו מוציא את הגדול שהוא 'חד דרבנן' (עפ"י תוס' מגילה יט: ועוד).

ולדברי רש"י (בברכות מה.) אין הקטן נחשב 'מחוייב' אף לא מדרבנן, שמצות חינוך מוטלת על אביו אבל הוא פטור בעצם. [והתוס' שם הקשו על כך וחלקו. וע' במצוין ביוסף דעת שם].

ז'תבא לו מאירה. לשון מארה עניינו חסרון [כדרשת רז"ל על מארת]. וכשהאיש חסר מן האשה היפך הבריאה, תבוא המארה לו (עפ"י דברי סופרים לר"צ הכהן, יב).

[ארר' קרוב ל'חרר'. חור היינו נקב, חלל ריק וחסר. וכמו 'לקב' שמשותף לענין קלה ולנקב, כמו ששמעתי שזהו ענין הקלה; מציאת החסרון והתמקדות בו. והאיש תפקידו בהשפעה והשלמת החסרון. 'זכר' בגימטריא 'ברכה'].

(ע"ב) 'מכאן שמצוה לענות הללויה' וכפי ששינונו במשנה. וטעם הדבר שמצוה לענות ואין יוצאים בשמיעה לבדה, פירש המאירי מפני שהוא כעין תפילה שאמרו בה: בדין שיהא אדם מבקש רחמים על עצמו. ואף שבתפילה יכול להוציא את מי שאינו בקי – בהלל הצריכו לענות כדי להפליג בהארת השמחה שזו היא דרך שירה, כמו שאמרו (בסוטה ל:): בשירת הים. והקלו לסמוך בהקראה זו אף הבקיאים מפני שאינה תפילה גמורה.

'הוא אומר ברוך הבא והן אומרים בשם ה'. מכאן לשומע כעונה'. יש להוכיח מכאן שבדין 'שומע כעונה' די בשמיעת חצי דבר בלבד וחציו האחר יאמר בפה, שהרי גם כאן יוצאים חציו באמירה וחציו בשמיעה. ואולם אין הוכחה אלא בכגון שהקורא (או המברך) אומר בפיו את כל הדבר, והשומע יוצא חצי בשמיעה חצי באמירה, כמו כאן שנראה שהש"ץ אומר את ההלל כולו, גם המלים 'בשם ה'', אבל אם הקורא אומר רק חצי, אפשר שאין יוצאים ממנו בשמיעת החצי עם תוספת אמירה בפה של השומע, כגון שני אנשים שכל אחד מהם אומר חצי ברכה ומוציא את חברו בשמיעה (עפ"י קהלות יעקב ברכות יא –

בשוב דברי הגרעק"א מקושיות החוון-איש או"ח כהו, ל, ב, ג).

ויש מי שכתב שהש"ץ אינו אומר 'בשם ה'' בעצמו אלא יוצא בשמיעה מהציבור. וכן דקדק ממשמעות דברי הירושלמי (ה"ט) 'אילין אמרין ברוך הבא ואילין אמרין בשם ה'', ואלו ואלו יוצאין ידי חובתן' – כלומר יוצאים בשמיעה זה מזה. ולכאורה מוכח מזה שאפשר לצאת חצי באמירה חצי בשמיעה גם בברכות וכד'. אך יש לומר שדוקא כאן בהלל, כך היה עיקר התקנה, בצורת אמירה וענייה כזו, ואין להוכיח מכאן לשאר ברכות שאפשר לצאת חצי באמירה חצי בשמיעה.

ותקנו לנהוג כן דוקא בפסוק זה שחציו יאמר ע"י הש"ץ וחציו ע"י הציבור, שהרי מבואר בסמוך בדברי רבא שאין להפסיק בין 'ברוך הבא' ל'בשם ה'' כי נראה כמוציא אזכרה לבטלה, ועל כן דוקא בפסוק זה שחציו נצרך לחציו האחר שיאמר עמו, מודגשת ההלכה שהשומע כעונה כאילו כל אחד אמר בעצמו גם את החלק השני (עפ"י ברכת מרדכי ח"ב א, ז).

בסברא זו יש ליישב את שיטת הפוסקים שהבקי אינו יוצא בשמיעה בלא ענייה (ב"י תכב בשם רבנו ירוחם, מג"א וא"ר. ואין כן דעת הפרייחדש, מובא בבאה"ל). וקשה כיצד נהגו העם לצאת ב'ברוך הבא' מהש"ץ, הלא בקיאים הם – אלא שכך צורת התקנה מעיקרא.

וגם אם נאמר שלא תקנו כן [שהרי מנהג מאוחר הוא, ולא נחדש כמוש"כ בברכת מרדכי שם שמעיקרא תקנו לקרוא כפי המנהג], י"ל שצורה זו דומה לקריאה וענייה, ואינו כשומע ושותק לגמרי.

בגדרי דין 'שומע כעונה' – ע' בחזון איש או"ח יט, א-ב כט, א-ד; קהלות יעקב ברכות יג; אבי עזרי ריש הל' נשיאת כפים. וע"ע במובא בסוטה לח.

ענינים וטעמים

ההלל והשירה, כיצד

(מתוך דפי 'יוסף דעת' מהדורה ראשונה, מחודש שבט תשנ"ב)

אמרו במסכת סוטה: בו ביום שהושיבו את ר"א בן עזריה בנשיאות, דרש רבי עקיבא: בשעה שעלו ישראל מן הים, נתנו עיניהם לומר שירה. וכיצד אמרו שירה? כגדול המקרא את ההלל והן עונין אחריו ראשי פרקים; משה אמר 'אשירה לה' והן אומרים 'אשירה לה'. משה אמר 'כי גאה גאה' והן אומרים 'אשירה לה'. רבי אליעזר בנו של ריה"ג אומר: כקטן המקרא את ההלל, והן עונין אחריו כל מה שהוא אומר; משה אמר 'אשירה לה' והן עונין אחריו 'אשירה לה'. משה אמר 'כי גאה גאה' והן אומרים 'כי גאה גאה'. רבי נחמיה אומר: כסופר הפורס על שמע בבית הכנסת (שמתחיל בברכות ק"ש והן עונין אחריו וקורין כולן יחד. רש"י), שהוא פותח והן עונין אחריו. דעה רביעית מובאת במדרש (ולפי התוס' היא ד' ר"ג) בשם רבי אלעזר בן תדיא: משה פתח 'אשירה לה' וישראל גומרים 'כי גאה גאה'. וכן בכל דבר ודבר, משה פותח וישראל ממשיכים ברוח הקדש כאחד.

לכשתמצי לומר, בצד אחד נשתנו הדעות כולן; ישראל בשירתם לעולם נמשכים אחר משה רבינו מנהיגם, וכלשון הכתוב אז ישיר (לשון יחיד) משה ו(לאחריו) בני ישראל. אף ששקל הכתוב בשירה את 'משה ובני ישראל' כדאיתא במדרש, וכמו שאמרו כולם 'זה א-ל' בלשון שנתנבא משה בו, ב'זה', ואפילו שפחה ואפילו עולל ויונק, אך לולא סיועו של משה ולולא האמנתם בו, לא היה בכוחם להגיע לאותן השגות רוח הקדש ודבקות. ויאמינו בה' ובמשה עבדו – אז ישיר.... ודעת לנבון נקל מדוע עסקו בענין זה ביום מינוי ראב"ע לנשיא ולמנהיג עליהם. לא נחלקו החכמים אלא במידת השתתפות העם ואופייה; האם די בהתחלה בלבד מפי משה, ומיד יוצאת השירה כאילו מעצמה מפי כל אחד ואחד. או נצרכת פתיחה של משה בכל דבר ודבר, או אפילו כך אי אפשר להם אלא בחזרה על כל דבר ודבר שאמר משה, או – כדעת רבי עקיבא – כל מהותם וישותם בטלה היתה למשה רבינו ולא השתתפו עמו אלא בעניית 'אשירה לה' כשיר ששר אותו היחיד ומקהלה מלווה אותו וחוזרת וחוזרת את הפזמון.

כעין הדברים הללו יש בכל הלל שישראל מהללים ומשבחים ליוצרים; אם כי הלכה היא בכל מקום שהשומע כעונה, לגודל שמחת הנפש והתפעלותה הצריכו חכמינו בהלל השתתפות בפה, ובקול ובנעימה (כמובא במסכת סופרים), שמלבד דין קריאה כשאר קריאות, יש בו בהלל דין שירה. ויש מן הראשונים והפוסקים שכתבו שענייה מעכבת בהלל אף בדיעבד למי שבקי. ולפי

שאינן הכל בקיאים באמירתו התקינה שאחד מקרא וכולם עונים. ובימיו של רבא ובמקומו שהיו בקיאים, השתתפו כולם בפניהם בהלל כולו. אלא לפי שיש בכל דרך מדרכי הקריאה הנ"ל יחוד מסוים שאין בחברתה, באופיו של השיר ובצורת ביטוי הנפש ודבקותה בה, וכן בצביון השתתפות הקהל ובתאום שבין המהללים ובאחדותם, לכך השאירו כל אחת מן הדרכים הללו שלא יישכח; עניית הללו' וכמו 'אשירה לה' [וראשי פרקים, חזרה על דברי המקרא, סיום המשפט שהתחיל, ואמירה של כל יחיד ויחיד. עפ"י: מאירי ושר; תנחומא בשלח; רמב"ם ספ"ג מהל' חנוכה; שם משמואל בהעלותך; או"ח תכב; הגר"ז מבריסק זצ"ל; רשימות משיעורי הגר"ד"ס.

דף לט

'מקום שנהגו לכפול... מאודך ולמטה'. משמע שבפסוקים שלא אמרו בהם לכפול – אסור לכפול, וכן במקום שנהגו לפשוט – לא יכפול. ואם כן כ"ש בברכות שאין לכפול. [ועל כן מי שאמר בתפילה 'שים שלום' בערבית במקום 'שלום רב' או להפך, כיון שיצא ידי חובה במה שאמר – מסתבר שאין לחזור]. על כן אין רוח חכמים נוחה במנהג חזנים מסויימים שכופלים התיבות בברכה [גם כשחוזרים ואומרים אותן שוב כסדרן. שאם מדלגים ומשבשים התיבות, יש לחוש אף משום שינוי משמעות והפסק בברכה]. אכן אם לא נתכוין באי אלו תיבות בברכה, הגם שאין הכוונה בהן מעכבת, טוב יותר לחזור ולאמרן ככוונה אם לא אמר שם השם של החתימה (עפ"י אגרות משה או"ח ח"ב כב וח"ד יח. עע"ש).

'ומאי משמע דהאי עובר לישנא דאקדומי הוא? דאמר רב נחמן בר יצחק: דכתיב וירץ אחמעץ דרך הככר ויעבר את הכושי. אביי אמר מהכא והוא עבר לפניהם...'. הנצי"ב (בחדושי לפסחים ובהעמק דבר ריש וילך) כתב לפרש שאין זו מחלוקת באסמכתאות גרידא אלא שתי דעות המה בדברי שמואל; לרב נחמן בר יצחק יש להתחיל הברכה קודם המצוה ואז לעשותה ואחר כך לגמור הברכה, כדרך אחימעץ שהיה בתחילה אחרי הכושי ואח"כ עבר והקדימו [ובכך מובן שימוש הלשון החריגה 'עובר לעשייתן']. ואילו אביי הביא שמשמעות 'עבר' משמע להיות קודם מתחילה ועד סוף, כלומר גם גמר הברכה תהא לפני המצוה. וסיים הנצי"ב: 'ובאמת בשני האופנים שרי, אך מצוה שאי אפשר לעשות בשעת הברכה על כרחך מברכים קודם'.

באסופת 'עלה יונה' (עמ' קיד) תמה הגר"י מרצבך זצ"ל על מסקנת הנצי"ב מדברי הגמרא במנחות (לה:): ומהירושלמי (ברכות ט, ג), שלדעת שמואל אין לברך בשעת עשיית המצוה אלא לפניה. [וע' גם בשו"ת מהר"ל סוס"י קמה. אך יש להעיר מדברי הריטב"א להלן מב. 'ומה שאמרו עובר לעשייתן ולא אמרו קודם עשייתן, אין הכוונה אלא כדי שלא יקדים ברכה למעשה אלא בתוך המעשה כדי שיגמור כל הברכה'. עוד יש להעיר מהמובא בשם הגר"ח זוננפלד (הנהגות ופסקים הל' נט"י לסעודה א) שמותר לברך על הנטילה בשעת הניגוב. והגר"א נבצל שליט"א העיר שם 'צ"ע הלא צריך לברך עובר לעשייתן'].

וכתב הוא על פי דרך הנצי"ב באופן אחר:

'לולא דמסתפינא הייתי אומר בדרכו הוא, אבל להיפך, שיש לפני הברכה כבר לעשות כאילו מתחילים המצוה – התפילין מונחים על הזרוע; שלשת המינים כבר בידו; התינוק והסכין מוכנים – עד שכל אחד יוכל לחשוב כמו בריצת הכושי שהכושי יקדים והמעשה יגמר לפני הברכה. ופתאום באה הברכה